

# Anmeldelser

*Steffen Stummann Hansen: Arkæologiens Farum. Antikvarer, Fortidsminder og Oldsager*, Farums Arkiver & Museer, 1997 i Studierækken fra Farums Arkiver & Museer, 140 s., 180 kr.

*Arkæologiens Farum* er en umiddelbart indbydende bog, flot og læsevenligt sat op og indeholdende flere fotografier, kort og tegninger i sort-hvid. Forfatteren er tidligere amtsarkæolog i Nordsjælland og nu ansat som forskningslektor ved Institut for Arkæologi og Etnografi.

Bogen er foruden en kort indledning inddelt i tre hoveddele: en redegørelse for Nationalmuseets rejsevirksomhed fra midten fra forrige og langt ind i vort århundrede, de såkaldte herredsberedninger, en række korte biografier om antikvarer med tilknytning til Farums fortidsminder og en række beskrivelser af forskellige arkæologiske fund og fortidsminder i Farum, daterende sig fra ældre stenalder og op til middelalderen. Bogen slutter af med et par guides til et par af de før omtalte fortidsminder og et tryk af to centrale paragraffer i naturfredningsloven fra 1937 og museumsloven. Bogen er forsynet med noteapparat.

Steffen Stummann Hansen lægger ud med det grundlæggende argument, at han ikke ønsker at skrive en syntese over Farums oldtidshistorie, fordi de nutidige sogne- og kommunegrænser ikke kan bruges eller har relevans for stedets oldtidshistorie, sagt på den måde, at »Målet med bogen var ikke at skrive en syntese over Farums oldtidshistorie, da denne ikke lader sig definere ud fra moderne dages sogne- og kommunegrænser« (s. 112). Argumentet udbygges i indledningen (ovennævnte citat er taget fra bogens efterskrift). De administrative grænser i dag er med til at skabe lokal identitet. Netop disse administrative grænser havde ingen relevans i oldtiden, og der er som sådan i oldtiden ingen specifikke, historisk identificerbare identiteter, som man kan hæfte på Farum. Ethvert forsøg på at hæfte kultur på den administrative enhed, vi i dag kalder Farum, vil føre til et falsk billede. Kobles kultur på, skabes der dybest set en historisk indsnævring og en falsk identitet. Formålet med bogen er derimod at give et kalejdoskopisk indblik i de oldtidssamfund, der bl.a. omfattede Farum kommune samt i udviklingen i den historiske interesse, der især fra midten af forrige

århundrede i stigende grad kom til udtryk i målrettede forsøg på at bevare de materielle levn fra fortid, og derved blev begyndelsen til den administrative arkæologi (s. 9).

Men skal man følge Steffen Stummann Hansens argumentation, vil enhver form for forsøg på at skrive historie – etablere synteses – være umulig, og det ville også gælde de forsøg i nyere tid, der er gjort for at lave en Danmarkshistorie, det være sig *Gyldendals Danmarks historie* (afsluttet 1992) eller *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie* (afsluttet 1991). Hvorfor forsøge at skrive en Danmarkshistorie, når det Danmark, hvis grænser i dag definerer landet, er anderledes end for blot 80 år siden? Eller når landets interne, administrative grænser blev grundlæggende ændret ved kommunalreformen i 1970? Hvorfor overhovedet skrive historie, når forholdene i dag er så ganske anderledes end fortidens livsvilkår og livsmønstre? Er al historieskrivning dybest ikke netop et forsøg på at sætte sig ud over dette? Argumentet er – efter min bedste overbevisning – udtryk for en grundlæggende misforståelse af, hvad historieskrivning er.

Nu skal en bog jo ikke bedømmes på, hvad den ikke gør, men på om forfatteren opfylder de formål med bogen, som han stiller op, og måden han gør det på. I dette tilfælde ønsker Steffen Stummann Hansen for det første at give et kalejdoskopisk indblik i de oldtidssamfund, der blandt andet omfattede Farum kommune. Det gør han ved at gennemgå en række genstande og fortidsminder. Begrebet »oldtidssamfund« defineres desværre ikke nærmere, men det ses i praksis at dække diverse samfundstyper fra ældre stenalder til middelalder. Kalejdoskopisk betyder normalt stadigt skiftende, broget; i dette tilfælde menes formentlig en oversigt og et indblik i de pågældende oldtidssamfund. Men hvor meget indblik i et bronzealdersamfund får læseren ved omtale af fundet af en fibula ved Lillevangsgård og fundene af tre parallelle fibulaer fra Flængemarken nær Roskilde, Nebbe i Vestsjælland og Store Havelse ved Ølsted? Eller hvor meget indblik i et pottemagerværksted fra 1300-tallet man får ved at læse om kander med applikeret, stemplet og malet dekoration. Der er enkelte ansatser til en lidt bredere forståelse af de enkelte genstande. F.eks. bemærkes det, at der måske har været tale om, at teglstryger og pottemager arbejdede sammen, begrundet i fundet

af en stor teglovn, hvor man bl.a. har brændt relieffornamenterede gulvfliser på stedet, hvor pottemagerværkstedet har ligget. Og med bemærkningen, at pottemageren ikke leverede til et enkelt landsbysamfund, men har haft en langt større kundekreds. En bog alene om dette emne kunne have været interessant at læse: hvilken ornamentik fandt man på de brændte gulvfliser, og hvor stammer ornamentikken fra? Er den gængs eller usædvanlig i forhold til andre fund? Kender man til tilsvarende arbejdsfællesskaber mellem teglstryger og pottemager? Og hvor stort et opland formoder man, at pottemageren har haft? etc. etc. En sådan bog eller artikel kunne netop have givet et indblik i et middelaldersamfund.

Bogens andet formål er at skildre udviklingen i den historiske interesse, der især fra midten af forrige århundrede i stigende grad kom til udtryk. Udviklingen skildres gennem afsnittet om herredsberejningerne og de enkeltstående biografier over forskellige arkæologer, konservatorer, tekniske tegnere m.v., som på den ene eller anden måde har været involveret i Farums tidligste historie – uanset hvor spinkel tilknytningen er. Således fremgår det eksempelvis, at konservator Gustav Rosenberg (1872-1940) restaurerede jættestuen Gretheshøj, og at dr.phil. Henry Petersen i 1885 blev sendt til Farum af Nationalmuseets direktør J.J.A. Worsaae for at indsamle oplysninger om et drikkehorn, der var fundet i Stavnsholt Overdrev. Men oplysninger af den karakter, heller ikke set i det brede perspektiv om herredsberejninger, er jo ikke en skildring af udviklingen af den historiske interesse, der fra midten fra forrige århundrede i stigende grad kom til udtryk. En skildring heraf kunne have lagt vægt på den professionalisering af arkæologien, der også skete med herredsberejningerne, og kunne have forsøgt at etablere en forståelse af arbejdsmiljøet blandt fagets tidligste arkæologer. Hvad tænkte de, hvad skrev de, hvad mente de om faget, om hinanden og om de ivrige lokalarkæologer som for eksempel Karl Kristian Nielsen, der hverken var dr.phil eller noget som helst andet end kulsvier? Og dette emne kunne have fyldt en bog for sig, for det er stort og væsentligt for at læse og forstå – ikke Farums, men Nationalmuseets tidligste historie blandt arkæologerne i begyndelsen af dette århundrede. Meget med Farum har det jo ikke at gøre.

Steffen Stummans Hansens bog om arkæologiens Farum er en fragmentarisk oplistning af personer og genstande uden forsøg på at kæde dem sammen i sammenhæng og historie, og uden at man kommer en forståelse af ældre tiders Farum nærmere. Det er synd, for man taber let læseren derved – og det gælder ikke kun den brede læserskare, som det formodes, at bogen henvender sig til, men også de umiddelbart

mere skolede læsere. Og det er synd, for det virker som om, at der er arkæologisk stof i Farum (også inden for de nuværende kommune- og sognegrænser), der i en anden form kunne have været af interesse.

Helga Mohr

*Dorthe Falcon Møller: Klang på Kalk – musiksymbolik i dansk kalkmaleri, Forlaget Falcon 1996, 192 s., 285 kr.*

Bedre sent end aldrig siger man. Jeg læste bogen, da den udkom for to år siden. Det havde jeg glæde af, og jeg burde nok allerede dengang have skrevet en anmeldelse. Man har nu bedt mig om det, og jeg har derfor med ikke mindre glæde genlæst bogen. Den er medrivende godt skrevet og fyldt med nærværende og til tider meget humoristiske billedlæsninger, som i beskrivelsen af forkyndelsesscenen i Højby kirke, hvor »hyrden tager sig til panden, som om det glade budskab næsten ikke er til at fatte«. Forfatteren har arbejdet med middelalderens musikikonografiske billedsprog i mange år. Det bærer bogen i bedste forstand præg af. Den vidner om en stor registreringsindsats og om grundige metodiske og teoretiske overvejelser.

Bogen fremstår som en ikonografisk udredning og en oversigt over musikmotiver i kalkmalerier i kirkerne indenfor det middelalderlige Danmarks grænser. Blandt bilagene er der et geografiske katalog, et motivkatalog, et instrumentkatalog og en værkstedsfortegnelse – alt sammen vældig nyttigt. Men det er de ikonografiske betragtninger som fængede mig mest.

Forfatteren opererer med en sondring mellem om et billede har symbolsk betydning, om det er del af en billedtradition eller om det har rod i virkelighedens verden. Metodisk har denne teoretiske antagelse til følge, at det undersøges om motiverne er beskrevet i biblen, af kirkefædrene eller kan spores tilbage til antik før-kristen symbolik, om de er malet efter forlæg i en middelalderlig billedtradition eller om de afspejler virkeligheden. Det sidste søges påvist ved at sammenholde motiverne med viden om dem fra andre historiske kilder – skriftlige og billeder – og antropologisk sammenligning. Problemerne ved denne metode er åbenlyse.

Distinktionen mellem symbolik, og billedtradition på den ene side og virkelighed på den anden er vanskelig, og det ikke alene fordi det symbolske og billedtraditionen må siges også at være dele af virkelighedens verden. Problemet er i lige så høj grad, at det viser sig, at vi ikke ved meget om virkeligheden – den virkelighed forfatteren kalder middelalderens musikalske univers eller det musik- og instrumenthistoriske. Grundlaget for at vurdere om kalkmalerier-

nes musikmotiver er virkelighedstro er yderst spinkelt.

I indledningen rejser spørgsmålet om kalkmalerierne overhovedet kan bidrage til vor forståelse af dette musikalske univers, og bogen når frem til, at kun i få snævre sammenhænge er kalkmalerierne kilder til belysning af musik- og instrumenthistoriske emner. Bogens afsluttende bemærkning er, at de danske kalkmalerier ikke afslører middelalderens musikalske univers. »*Det har stadig sine hemmeligheder i behold.*« Det må kaldes et musik- og instrumenthistorisk resultat, men dette resultat fremkommer hovedsageligt på grund af en negation, der er en følge af bogens ikonografiske udgangspunkt, dvs. den teoretiske antagelse at musikinstrumenter som oftest har en symbolsk betydning på kalkmalerierne.

I scener med musikalske oprin indgår personer, danse og instrumenter altid i en eller anden overordnet symbolik, in casu religiøs kristen symbolik. Man kan sjældent slutte fra billede til virkelighed, hævdes det, og der argumenteres ihærdigt og overbevisende for dette standpunkt med eksempler på forkert eller unøjagtigt udførte instrumenter og musiske scener. Alligevel nager tvivlen, når et af bogens hovedresultater som nævnt er, at middelalderens musikalske univers stadig har sine hemmeligheder i behold. Hvis det er rigtigt, hvordan kan vi så vide, at kalkmalerierne billeder i almindelighed ikke afspejler virkeligheden – middelalderens musikalske univers?

De metodiske problemer forbundet med distinktionen mellem det symbolske og billedtraditionen er ikke mindre. Før reformationen er det meget småt med, hvad der er overleveret af billedforlæg til musikmotiver i danske kalkmalerier. Med billedforlæg, mener forfatteren, forlæg i form af billeder fra andet end kalkmalerier, som kalkmalerne kopierede. Der opregnes dog nogle eksempler på forlæg til de middelalderlige kalkmalerier, og på hvordan motiver kan spores som et kulturindlån fra udlandet – f.eks. kombinationen Dommedag og de 24 Ældste i Fraugde kirke på Fyn dateret til 1175-1200, som falder fint sammen med motivets europæiske popularitet i 1100-tallet. Alligevel forekommer det som om netop det, at det er vanskeligt at finde billedforlæggene til motiverne i de danske kalkmalerier, påvirker forfatteren i retning af at tillægge det symbolske en overordnet betydning. Mulighederne for at dechiffrere billedernes symbolindhold ligger langt mere lige for, og bogen indeholder da også en ganske oplysende opregning af bibelsk, kristen og antik symbolik i motivmateriale. Men tilbage står problemet, hvordan sondres mellem billedtradition og symbolik.

Det er glimrende at få klarlagt symbolikken, men en ting er, hvad en nutidig kunsthistoriker med stort indblik i fortidige symbolsprog får ud af at se på middelalderlige kalkmalerier. En an-

den ting er hvad de der bestilte malerierne, malerne og beskuerne fik ud af dem. Forfatteren er opmærksom på problemet, men hun tager ikke rigtig konsekvensen af det. Problemet er i hvert fald ikke løst med indledningens medierende bemærkning om, at de tre delspørgsmål – symbolik, billedtradition og virkelighed – må kombineres og ikke nødvendigvis udelukker hinanden. Det løser heller ikke rigtig problemet at henvise til, at det symbolske formentlig i nogle tilfælde kunne fortolkes af kompetente kirkemænd – f.eks. i Århus Domkirke – hvorfor motivet tilskrives symbolværdi, og ikke i andre, hvorfor disse motiver snarere skal ses som led i en billedtradition.

Bogen dokumenterer faktisk en ganske stærk billedtradition, hvis vi i stedet for billedforlæg taler om motivforlæg. Der påvises nemlig et temmelig kontinuerligt motivvalg i kalkmalerierne, og den glidende overgang mellem de kendte stilarter, romansk stil, tidlig gotik, højgotik og sengotik, stiller bogens kronologiske opbygning i kontrast og får uvilkårligt en til at tænke på, om det ikke måske kunne have været interessant at have valgt en tematisk opdeling i stedet. Men det er altid let at være bagklog, når en undersøgelse er bragt til ende. Det kontinuerlige motivvalg var næppe blevet opdaget, hvis Dorthe Falcon Møller ikke havde anlagt en kronologisk struktur til grund for undersøgelsen.

Denne påvisning af motivernes sejhed og langsomme forandringstempo sammenholdt med at symbolikken ofte ses hentet fra antikken og den tidlige kristendom understreger betænelighederne ved at tillægge motiverne for megen symbolsk betydning. Den tanke er ikke fjern, at en stor del af de danske kalkmalerier formentlig slet ikke er tiltænkt nogen særlig symbolsk betydning. De kan simpelthen være udtryk for, at man ønskede en kirke udsmykket, som der nu var tradition for, og at værkstederne har dekoreret i henhold til motivforlæg uden tanke for motivernes eventuelle symbolik. Det stabile motivvalg, og det at der kan påvises forskellige malere og værksteder taler vel for, at der har været tale om motivforlæg, som malerne reproducerede i deres eller værkstedets særlige udtryksform.

Dorthe Falcon Møller bruger sit billedmateriale, som det det også er, nemlig historisk kilder. Det glæder en historiker, der for ofte har set de ikke-skriftlige kilder fortolket under indtryk af almindelig historisk viden. Jeg har kun fundet et sted, hvor hun er faldet for fristelsen, og der er det næsten uundgåeligt. Det er rigtigt, at man havde døden tæt på i det 14. århundrede, og at det må have påvirket billedkunsten, men spørgsmålet er, om ikke det gjaldt det meste af middelalderen. En anden stor kvalitet ved bogen er, som det turde være fremgået, at den sætter tanker i gang – også om hvad kunst er.

Afslutningsvis må jeg dryppe lidt malurt i bægeret. Jeg bryder mig ikke om det noget tekniske begreb om kunst, der præger bogen. Det er for så vidt logisk nok, at kunstværkerne vurderes ud fra deres håndgribelige lighed med den ydre virkelighed, når en del af sigtet er musikhistorisk, men denne betragtningsmåde virker noget antikveret, når den lægges til grund for mere almindelige vurderinger af værkernes kunstneriske værdi. I mine øjne har f.eks. de på s. 103-104 gengivne »primitivt udførte kalkmalerier« i Stege kirke meget høj kunstnerisk værdi. Ligeledes har jeg svært ved at se, hvorfor den rigtigt nok nydeligt udførte madonnafigur i Bönnestad kirke fra omkring 1425-50 på side 53 kan betegnes som »periodens nok mest kunstneriske værk«. Jeg troede, at kunsthistorikere var kommet ud over at hænge kunstnerisk værdi op på tekniske færdigheder og bestemte opfattelser af den ydre virkelighed.

Nils Hybel

*Rikke Agnete Olsen: Riddertid og romantik*, Fremad, 1998, 134 s., 288 kr.

*Riddertid og romantik* er en spændende bog, som både giver nye synspunkter på middelalderen – fra antikken til 1500-tallet – og viser, hvordan vi i dag stadig hylder idealer og omgangsformer, som blev skabt i riddertiden. Den består af syv kapitler, som i store træk er kronologisk ordnede.

Den antikke romerske ridderstand, hunnernes beredne horder og deres stigbøjler og engelske småkongers kamp for fred (den historiske kerne bag Arthur) er baggrunde for den ridderstand, frankerne skabte fra 900-tallet for at modvirke den feudale opløsning. Det er nogle af hovedpunkterne i første kapitel om »Ridderskabets ælde«. Der males altså med bred pensel og nås vidt omkring, og de ofte store forskningsdiskussioner bag hvert af emnerne nævnes ikke. Det er ikke bogens ærinde; den skal snarere virke inspirerende end diskuterende.

I de følgende kapitler fortælles om definering og afgrænsning af ridderstanden, om korstogene, om riddernes dagligliv og deres turneringer, om ridderdigtningen og slutteligen om omformningen af riddervæsenet på Reformationstiden. Som et efterskrift kommer et par sider med »Riddersprog i dagens dansk«, fra uden frygt og dadel til rundbordskonferencer.

Undervejs gør Rikke Agnete Olsen op med nogle stereotyper om middelalderen, fx billedet af den halvbarbariske adelsmand og bondeplager, der insisterede på sin jus primæ noctis. I stedet har der været tale om både en gensidig økonomisk afhængighed mellem herremænd og bønder og et dybt følt moralsk ansvar over for de

svage, som var en vigtig del af ridderkulturen. Desuden understreger hun riddernes internationale orientering og den hurtige kommunikation i middelalderen samt læsefærdigheden blandt herremændene. Rikke Agnete Olsen afviser ligeledes den udbredte opfattelse af middelalderen som en særlig voldelig epoke og henviser til lange perioder med fred, fx angiveligt 80 år af hele korsfarerstaternes 200-årige eksistens. Omfanget af fred er vel svært at måle, men det er en interessant tanke, at vi i dag måske lader os forlede til at undervurdere det på grund af de middelalderlige kilders stadige fokusering på krig, altså netop på grund af ridderkulturens egen selvforståelse.

Kapitlet om »Ridderdigtning« giver fine eksempler på historier og temaer, søgen efter gralen, den uophørlige stræben efter den uopnåelige og perfekte kvinde, troskab og så videre. Derimod fylder krigens fysiske side markant lidt i Rikke Agnete Olsens gengivelse i forhold til i de middelalderlige forlæg; der er intet sprøjtende blod, ingen kløves til sadlen, ingen udånder langsomt og heroisk. Måske kan hun inderst inde ikke lide krig? I det mindste får en vis moralsk afstandtagen luft ind imellem på bogens sider, og ridderordenerne bebrejdes at have overtrådt det 5. bud – ingen mennesker bør udgyde blod, mener Rikke Agnete Olsen at Gud sagde, hvad der vel ikke kan afvises sikkert, men i hvert fald er i modstrid med den middelalderlige teologiske udlægning. Bogens titel er dermed ikke tilfældigt valgt, den romantiske side af riddertiden får megen plads.

Bogen er velskrevet, sprogligt en fornøjelse og flydende. Til tider måske en smule for flydende; der er nogle faktuelle uklarheder (muslimerne sad ikke på den Iberiske halvø til Cordobas fald i 1453 – Cordoba faldt i 1236 – men til Granadas fald i 1492; Den Tyske Orden opstod først ved 3. korstog), og der er nogle gentagelser. Men det er en flot bog og flot illustreret, ikke mindst med billeder af Skt. Jørgen, som Rikke Agnete Olsen ser ud til at have en særlig faible for.

Kurt Villads Jensen

*Erik Gøbel og Knut Sprauten: Kommenteret bibliografi til dansk-norsk historie 1536-1814 især vedrørende centraladministrationen*, Rigsarkivet, København og Rigsarkivet, Oslo 1997, 282 s., 200 kr.

Interessen for dobbeltmonarkiet og i det hele taget for den multinationale stat og dens centraladministration, som blev opløst af de nationale grænsedragninger i 1800-tallet, er blomstret op i forlængelse af historieskrivningens stærke fo-

kusering på nationalstatens dannelse og den nationale identitetsdannelse. Genopdagelsen af hertugdømmernes vigtighed i det samlede historiske billede skal nok komme; men lige nu er det dansk-norsk historie, som er i centrum med udgivelsen i 1997 af de to første bind af en almen dansk-norsk historie 1380-1814 samt det danske og det norske rigsarkivs fælles forskningsprojekt i dobbeltmonarkiets administrationshistorie. Erik Gøbel og Knut Sprautens kommenterede bibliografi til dansk-norsk historie 1536-1814 er den første publikation i dette projekt, som udspringer af arkivaftalen fra 1991 mellem de to lande »om løsningen af det dansk-norske arkivspørgsmål«. En arkivregistratur over norske relevante materiale i Rigsarkivet i København bliver næste bog i rækken, som er planlagt til at omfatte en serie forvaltnings- og administrationshistoriske studier.

Den kronologiske afgrænsning af Erik Gøbel og Knut Sprautens bibliografi til fællestiden efter 1536 følger naturligt af arbejdets hovedvægt på centralforvaltningens historie. Derved adskiller den sig fra sin forgænger *Bibliografi til dansk-norsk fellestid 1380-1814*, som blev udgivet af Fondet for dansk-norsk samarbejde i 1988. Den bog var ikke alene præget af skiftende principper for udvælgelse og systematik de enkelte kronologiske afsnit imellem, men led først og fremmest under vanskelighederne ved at afgrænse dansk-norsk historie fra totaliteten af poster i de to landes nationale faghistoriske bibliografier. I modsætning hertil har Gøbel og Sprauten både et klart koncept og en i det store hele givne arkiv-systematik. Det administrationshistoriske koncept bevirker at ca. 50% af de 1500 danske og 800 norske titler, som bibliografien rummer, systematisk falder under centraladministrationen og dens enkelte institutioner. Føjer vi hertil posterne under lokaladministration og arkivvæsen, så har vi passeret de 70% af titlerne. Resten fordeler sig på biografi, politisk historie og hjælpevidenskaber -håndbogsapparat.

Det er vigtigt at hæfte sig ved, at de store afsnit om centraladministrationen og dens enkelte institutioner ikke alene medtager titler, der specielt handler om administrationshistorie; men nok så meget er der tale om, at historieforskningen bliver set og klassificeret i et administrationshistorisk perspektiv. På den måde er det nu med denne bog muligt bibliografisk at »læse« sig igennem rigsarkivernes samlinger og eksempler på deres anvendelse, som et udgangspunkt for nye undersøgelser. Anskuet ud fra en traditionel biblioteksfaglig systematik virker det selvfølgelig fremmedartet, at finde et bidrag til norsk industrihistorie under overskriften »Finansarkiver« og dansk skibsbygning i 1700-tallet under »Kommercekollegiet«, men i konteksten fungerer det fint, og i stedet for en forkortet udgave af

de nationalhistoriske bibliografier, har vi fået et selvstændigt bud på fortrinsvis administrationshistorisk relevant litteratur, suppleret med præcise oversigter over fagets generelle håndbogsapparat. Dertil føjer sig en forskningsoversigt, som runder bogen af og giver den historiestuderende et argumenteret udgangspunkt for arbejdet med de enkelte emner. I en verden fuld af bibliografier på hurtigt opdaterede CD-ROM og on line bogfortegnelser, artikelbaser og fagbibliografier på internet kan den trykte bibliografi ikke konkurrere på aktualitet, men derimod på overskuelighed, selektion, specialisering og kommentar. Gøbel og Sprautens bibliografi skaber overblik over den administrationshistoriske forskning vedrørende dobbeltmonarkiet frem til ca.1993-95, og er et godt referencegrundlag for den løbende litteratursøgning.

Henrik Horstbøll

*Karl Nielsen: Verden set fra Vesterbølle. Laurids Axelsen Præst i Vesterbølle 1681-1717*, Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1998, ill., 162 s., 175 kr.

Sognepræsten var en central skikkelse i landsognene før industrialiseringen. Han var på en gang sjælesørger, kongelig embedsmand og bonde. Derudover tilhørte han det mindretal af landbefolkningen, der kunne læse og skrive. Derfor udgør de personlige optegnelser, som er bevaret for en del præster i 1600- og 1700-tallet, bl.a. en væsentlig kilde til belysning af livet blandt den menige almue.

I bogen *Verden set fra Vesterbølle* tager Karl Nielsen afsæt i Laurids Axelsens dagbøger 1681-1717. Axelsen var 1681-1717 præst i Vesterbølle og Østerbølle sogn i Viborg Stift og fra 1689-1714 tillige provst i Rinds herred. Fra sin kones første mand, præsten Mads Peder Farstrup, overtog han dennes optegnelser om livet i Rinds herred. Axelsen videreførte disse optegnelser og sammen med kirkebøgerne for Vesterbølle og Østerbølle sogn udgør de det centrale kildegrundlag for fremstillingen. De originale optegnelser er desværre ikke bevaret, hvorfor Axelsens dagbog kun er overleveret gennem Ignatius Bechers udgivelse af dem fra 1813, genoptrykt som faksimile i 1987.

Karl Nielsen tilstræber med denne bog ikke at give et portræt af Axelsen »men søger at vise, hvordan han oplevede den verden, der omgav ham«. Der er med andre ord ikke tale om en biografi, men snarere om lokalhistorie med Axelsen som hovedperson. Dette gør bogens fokus noget uskarpt, og bogen er da også mere deskriptiv end analytisk. Forfatteren gør sig således meget

få metodiske overvejelser over sin væsentligste kilde – dagbogen – ligesom denne heller ikke sammenlignes med andre samtidige dagbogsop-tegnelser. Forfatteren undlader også i det store hele at sætte de oplysninger, han fremdrager ind i end større historisk sammenhæng, hvilket understreges af at litteraturlisten blot indeholder 17 titler. Bortset fra et vellykket forsøg på at dokumentere de nære slægtsforbindelser mellem områdets præster og en række sammentællinger af kirkebøgenes oplysninger om bl.a. fødte og døde, uægte børn samt antallet af gudstjenester med åbenbare skriftemål gøres der ingen samlede forsøg på en systematisk behandling af kildematerialets mange udsagn. Dette er synd og skam, da Axelsen er en udmærket skribent med et skarpt blik for stort og småt både indenfor og udenfor Vesterbølle og Østerbølle Sogn.

Bogen er forsynet med person- og stedregister samt noteapparat. Noterne er placeret bagest i bogen og er fortløbende nummereret indenfor hvert enkelt afsnit. Desværre er der i noteafsnittet ikke anført sidetal for de enkelte afsnit, hvorfor læseren hele tiden skal erindre sig afsnittets titel for at opspore den relevante notehenvi-sning. Dette skal ikke lastes forfatteren men redaktørerne, der også burde have sikret en mere grafisk overskuelig fremtilling af tabellerne over kirkelige handlinger i de to sogne. Det er ikke rimeligt at de skal presses sammen på et enkelt opslag med små typer og uden plads til at angive kollonneoverskrifter.

Ovenstående kritiske bemærkninger retter sig primært mod forfatterens ambitionsniveau. Bogen i sig selv er en velskrevet lokalhistorisk monografi, der udover at bidrage til Vesterbølle og Østerbølles historie, dokumenterer hvilket righoldigt kildemateriale gejstliges dagbogsop-tegnelser for 1600- og 1700-tallet udgør.

Anders Sode-Pedersen

*Michael Bregnsbo: Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener. En politisk-idéhistorisk undersøgelse, Museum Tusulanums Forlag, 1997, 464 s., 365 kr.*

*Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen* er Michael Bregnsbos ph.d.-afhandling i en lettere bearbejdet form. Temaet er en videreførelse fra forfatterens specialeafhandling, der omhandlede perioden 1775-1800. I tilknytning til bogens titel skal det bemærkes, at bogen omhandler mere end blot præsternes synspunkter i snæver forstand. Under læsningen bliver det

hurtigt klart, at Bregnsbo er ligeså optaget af spørgsmålet om synspunkternes afsmittende virkning – dvs. prædikenernes betydning for opinionsdannelsen i de hundrede år, der gik forud for enevældens afskaffelse i 1848.

Undersøgelsen omfatter (naturligvis) kun de trykte prædikener og ikke færre end 1431 prædikensamlinger med ca. 10.000 prædikener har dannet grundlag for undersøgelsen. Man kan roligt gå ud fra, at kun et meget begrænset antal trykte prædikener har undgået forfatterens øjne. De mange prædikensamlinger er fortegnet i en bibliografi i slutningen af bogen og desuden er en database med de for problemstillingen relevante oplysninger om de enkelte prædikener afleveret til Dansk Dataarkiv i Odense og dermed blevet gjort tilgængelig for interesserede. Endelig er der bagest i bogen en liste over de gennemsete tidsskrifter.

Det store kildemateriale til trods, er der adskillige vanskeligheder forbundet med at benytte prædikener til at belyse præsternes deltagelse i den offentlige opinionsdannelse. De første 98 sider af bogen er da også brugt på en grundig gennemgang og karakteristik af kildematerialet. Dels på grundlag af prædikensamlingerne selv, deres forfatteres karakteristika, de foretrukne temaer og prædikenernes repræsentativitet. Dels ved en redegørelse for præstegruppens forhold, tidens åndsretninger, læsernes sammensætning m.v. samt en gennemgang af moderne viden om skriftlig/mundtlig formidlings virkning på modtagerne. Bregnsbo er tydeligt bevidst om svaghederne ved kildematerialets manglende repræsentativitet og vores begrænsede kendskab til prædikanternes reelle evne til at påvirke modtagerne.

Bogens hovedafsnit består af to kapitler med en overordnet tematisk inddeling. I begge kapitler redegøres der for de synspunkter, som er repræsenteret i prædikenerne og for forandringen over tid. Det første kapitel omhandler samfundsordenen og her behandles fire temaer: Patriarkalisme, social lagdeling, borgere og menneskerettigheder. Det andet kapitel behandler statsmagten, og i modsætning til første kapitel sker dette i højere grad på grundlag af en kronologisk-tematisk gennemgang idet perioden groft sagt deles i to dele – tiden før og efter 1800. Den kronologiske inddeling anes også i kapitlet om samfundsordenen, men i kapitlet om statsmagten er den uomgængelig – simpelthen som følge af de store begivenheder der påvirkede den politiske dagsorden: Struensees reformer, landboreformerne, impulserne fra Frankrigs revolution, krigen med England og endelig liberalismens introduktion og vejen mod enevældens afskaffelse 1848. De behandlede temaer er: Teokrati eller samfundspagt?, hvorfor skal øvrigheden adlydes?, statisk eller dynamisk øvrighed, samt for perioden 1807-48: Liberalismen.

I de to kapitler gives der adskillige eksempler på de enkelte præsters holdninger, men bag enkeltpersonernes udsagn ligger vægten af ca. 10.000 gennemgåede prædikener, og man får et godt indtryk både af præsternes fællestræk og af spændvidden i deres holdninger. Stærkest står indtrykket af præsterne som en konservativ og lidt gammeldags kongetro samfundsgruppe. Det er ikke blandt dem, at nye tanker først vinder frem eller kommer mest radikalt til udtryk, men uundgåeligt præges de af tidens brydninger og nye tanker: Teokrati bliver til samfundspagt, menneskerettighederne nævnes stadig oftere, reformationstidens lydighedsbegreb nuanceres omsider, osv. Skal undersøgelsens resultat beskrives i en enkelt sætning, må denne være at: Præsterne gennem deres prædikener gav udtryk for, at nye ideer om samfund og statsmagt relativt hurtigt nåede den brede befolkning, men at præsterne selv sandsynligvis kun i begrænset omfang bidrog til at skabe de nye tanker.

Michael Bregnsbo har med sin bog leveret et vigtigt bidrag til spørgsmålet om opinionsdannelsen i perioden frem mod 1848. Men stadig er der mange spørgsmål tilbage – først og fremmest hvordan og i hvilket omfang folk lod sig påvirke i forskellige sammenhænge og af forskellige medier.

*Jesper Thomassen*

*Torsten Friis: Slavekrigen i Jylland 1848. Historien om Danmarks mærkeligste krig, Landbohistorisk Selskab, 1998. 224 s., 198 kr.*

Man kunne driste sig til at kalde denne bog for et studie i massehysteri. Selv kalder forfatteren bogen historien om Danmarks mærkeligste krig. Men der var ingen krig. Sagen er simpelthen, at et rygte om, at fangerne fra Rendsborg fængsel - «slaverne» - er blevet sat på fri fod i de bevægede oprørsdage i Slesvig-Holsten i marts 1848, breder sig i Jylland og får både aviser og myndigheder til at reagere. Det drejer sig om ca. 300 mænd, men det får myndighederne til at sætte kanoner og kavaleri ind for at imødegå truslen. Overdrevent kunne man sige, men det skal forstås på baggrund af den spændte situation i martsdagene samt ses i lyset af en tid, der manglede nutidens om location presse. Altså ikke engang historien om en fjer der bliver til flere høns, men simpelthen et studie i rygtedannelse.

Det kunne der være kommet en god bog ud af, og forfatteren har også lagt et stor arbejde i at samle vor viden om slavekrigen, som denne episode senere blev døbt. Forfatteren har gravet meget interessant materiale frem. De lokale avi-

sers omtale af begivenhederne har han gengivet, og læsningen er fascinerende. Han har anlagt en militærhistorisk synsvinkel på stoffet og gennemgår systematisk »slagets gang« med kort, og hvad dertil hører. Beundringsværdig er den store mængde litteratur, som er gennemgået. Den viser, at det lokalhistoriske arbejde trives i bedste velgående, for mange mennesker har bidraget med viden om episoden i dens mange facetter. Det er Torsten Friis' ære, at han har samlet og gennemgået dette stof samt, at han leverer en klar gennemgang af oprørsdagens historie, der munder ud i nogle interessante betragtninger over begivenhederne. Han har følgende slutbemærkning »Danmark 150 år efter slavekrigen er ikke som Danmark i marts 1848 en krudttønde, hvor en enkel glød kan forårsage en eksplosion. Men til trods for alt moderne kommunikationsudstyr vil det også i dag kunne blive besværligt at standse et vedholdende rygte i en krisesituation«. Med denne bemærkning kan man sige, at Torsten Friis giver bolden videre til kommunikationsforskerne. De bør levere deres bidrag til vores forståelse af slavekrigens demagogi, for spørgsmålet er, om emnet ikke rettelig set hører hjemme her og ikke som et militærhistorisk studie.

*Hasse Neerbek*

*Kåre Lauring og Kirsten A. Jappe: Købmand, sømand og supercargo. Guide til den florissante handels København, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, 1998, 95 s., 198 kr.*

København er vel forsynet med bygninger fra den florissante periode i anden halvdel af 1700-tallet, men det er langtfra dem alle, vi er rigtig opmærksomme på, når vi haster forbi i det daglige eller under besøg i hovedstaden. Det er derfor en ualmindelig god idé at præsentere smukke fotos af de mange velkendte facader sammen med historierne bag dem.

Hvert af de knap et halvt hundrede opslag i bogen består af en højreside med farvebillede(r) og en venstreside med forholdsvis kortfattet tekst på både dansk og engelsk. Hertil kommer enkelte rene tekstopslag henholdsvis om byen København, om den florissante handel og om hvert af de tre områder, bogen beskæftiger sig med: Frederiksstad, Christianshavn og landstederne. Endelig er bogen forsynet med et udmærket bykort, hvor de forskellige bygninger er markeret, og en bibliografi, som dog virker lidt tilfældig i sit udvalg.

Der er tale om en gennemført flot bog, især takket være Kirsten A. Jappes ualmindelig smukke farvefotos. Disse er oftest taget i sprød

frostsol eller i varme solnedgangsfarver, hvorved husene og bygningsdetaljerne tager sig aller bedst ud. Dette gælder såvel Frederiksstadens pragtbygninger som Christianshavns mere ydmyge småhuse og de elegante landsteder i Klampenborg, Hellerup og Lyngby. I enkelte tilfælde er der lidt vel stærkt styrkende linier i facadebillederne fra de smalle gader, men dette er de fleste steder behændigt undgået.

Kåre Laurings tekster er spændende og formår både at give de store linier i den rige handelsperiode i 1700-tallet og at bringe de gode historier og enkeltskæbner, som knytter sig til hvert enkelt hus og dets ejere og beboere. Heldigvis begrænser han sig ikke strengt til den florisante periode, men medtager også både ældre og yngre tildragelser. Han har en hurtig og let flydende pen, som gør det til en fornøjelse at læse de veloplagede tekster. Dog kunne være udvist mere omhu for detaljerne i teksten, hvor for eksempel arkitekten Joseph Jacques Ramées navn når at blive stavet på hele tre måder (Ramè, Ramé og Ramée), og det er i visse tilfælde ikke til at finde ud af, hvilket hus i en afbildet række, der omtales i teksten.

Alt i alt er bogen imidlertid yderst vellykket. Både den dansker, som har sin daglige gang i København, og den udlænding, som kun kommer sjældent eller aldrig, kan have stor glæde og udbytte af bogen. Den er en oplagt gaveidé.

Erik Gobel

*Birte Hjorth: Byvandring i Dragør, redaktion: Lis Thavlov, Dragør Lokalar-kiv, 1998, 54 s. + oversigtskort, 40 kr.*

Ingen, der har besøgt Dragør på østsiden af Amager, er i tvivl om, at den gamle søfartsby er noget særligt. De smalle gader i den gamle bydel og de mange, tæt sammenbyggede, okkergule huse, for størstedelen bygget ca. 1750-1850, på de små, regelmæssigt anlagte grunde, udgør et bymiljø, der i meget høj grad virker uberørt af de sidste 100 års indgribende forandringer for lokal-samfundet på det transportmæssige område: afviklingen af sejlskibsfarten, lufthavnens vækst og (om kort tid) den faste Øresundsforbindelse. Med sin beliggenhed og sit særpræg synes byen som skabt til kvalitetsturisme, og *Byvandring i Dragør*, skrevet af kommunens tidligere arkivar, lever i høj grad op til dette formål.

Allerede bogens layout osrer af kvalitet og holdbarhed. Den er trykt på svært papir og holdt i klare, fint afstemte farver. Det handy format, 10,5x21 cm., har givet plads til en omfattende tekst og mange skarpt gengivne fotos, hvoraf de

nyere er i farver med masser af blå himmel, mens de ældre er diskret tonet i brunt. En spiralryg fuldender det solide indtryk. Her er kort sagt en bog, der indbyder både til brug på stedet og til fordybelse hjemme i lænestolen.

Bogen er disponeret efter to hovedafsnit: Et indledende afsnit, der formidler byens helt særlige historie, og herefter et meget gennearbejdet byvandningsafsnit fulgt af et overskueligt oversigtskort. Afsnittenes indbyrdes placering kan diskuteres, ligeledes om den historiske indledning er for omfattende for byvandreren og for kortfattet for den mere historisk interesserede, men tilsammen giver de et klart indtryk af, hvorledes det afgrænsede bysamfund har tilpasset sig de skiftende tiders vilkår, erhvervsmæssigt, socialt, politisk og kulturelt.

Begge typer læsere af byvandningsafsnittet vil dog nok savne en nærmere forklaring på ordet »blusseri«, og det samme gælder efterleddet i bynavnet. Formentlig vil samme læsere også gerne vide »hvor gammel« byen er, og her kan det ikke være tilfredsstillende, at det historiske afsnit begynder med den brede og upræcise tidsangivelse »allerede i middelalderen«, når bl.a. udgiveren af fundpublikationen over Nationalmuseets udgravninger i Stakhaven i bymidten har hævdet andetsteds, at der er god grund til at tro, at der fra 1200-årenes begyndelse har været drevet fiskeri i Dragør. Fundene fra Stakhaven tidsfæstes i øvrigt til ca. 1350-1620 i byvandningsafsnittet – og muligvis med god grund, selv om det ældste lag i fundpublikationen dateres et tiår længere tilbage.

Et andet problem i det historiske afsnit er periodiseringen og karakteren af, hvad forfatteren kalder for Dragørs sidste blomstringstid som søfartsby. Det problematiske ligger i begyndelsestidspunktet. I et særligt bebyggelsesafsnit dateres perioden fra 1830'erne og frem til omk. 1890, mens den i det generelle historiske afsnit karakteriseres som kort men hektisk, vel omfattende tiden fra omk. 1860 og klingende ud i løbet af 1880'erne. Der er tale om et periodiseringsproblem, som enhver forfatter af en oversigtsartikel kan løbe ind i, men fremstillingen åbner også mulighed for, at etableringen af byens vældige flåde af billige, ældre sejlskibe fra omk. 1860 repræsenterer en fejlinvestering, der har bremset en nødvendig omstilling til ny teknik og hermed har fastholdt byen i en tornerosesøvn, som først landtransportens udvikling og den medfølgende turisme efter århundredskiftet har revet den ud af. Spørgsmålet er utvivlsomt komplekst, men svarene kan måske findes ved en undersøgelse af det righoldige materiale i Dragør Lokalar-kiv.

Jens Henrik Tiemroth



*Henrik M. Jansen: Hugo Matthiessens Svendborg og Troense 1916.* Svendborg og Omegns Museum og Forlaget Hikuin, 1997, 120 kr.

Endnu en publikation i skriftrækken Hugo Matthiessens Danmark har set dagens lys. Denne gang er det Svendborg og Troense, der har måttet holde for. Det er nu den 8. bog i serien og hidtil har følgende byer været behandlet: Ålborg, Viborg, Grenaa og Omegn, Odense, Køge, Assens og Omegn og Horsens. De enkelte bind i skriftrækken er bygget op efter et fast mønster: En beskrivelse af Hugo Matthiessens kontakt med den købstad, han planlagde at fotografere. Identiske afsnit om købstadsfotografierne og om Hugo Matthiessen og hans Nellerød-kamera samt endelig et afsnit med en beskrivelse af byen og Hugo Matthiessens fotografier.

Nationalmuseets 2. afd. kunne ikke selv afholde alle Hugo Matthiessens udgifter ved fotografierne. Man søgte derfor om tilskud fra de enkelte købstæder, og ved at tegne sig for et tilskud på 150 kr. kunne Svendborg få et sæt billeder, «...som for Eftertiden vil bevare Mindet om Byens tidligere Udseende». Byrådet vedtog at bevilge dette beløb. Som et kuriosum kan nævnes, at netop i Svendborg var der en fotograf, der fik nys om sagen og skrev til Nationalmuseet, at han var villig til at foretage den fornødne fotografiering, og at han endda fra sin forgænger havde en række fine billeder fra Svendborg og omegn. Nationalmuseet afslog høfligt.

Kun ganske få steder støder man på en karakteristik af Hugo Matthiessens fotografier. Henrik Jansen noterer selv, at eksponeringstiden på Hugo Matthiessens billeder var lang, og at han derfor måtte undgå at få mennesker med på billederne, og han citerer siden Hans Stiesdal: »Motiverne, det være sig arkitektur eller natur, dramatisk eller idyllisk, er spændt inde i en belysningsmæssig og kompositorisk form af egen poetisk og renfærdig charme. Han havde en personlig fotografisk stil, som næsten altid kan genkendes. Optagelserne blev nøje planlagt under hensyn til belysning og alle de andre forhold, en god fotograf må tage i betragtning; det var langsomt og langsomt. Eftertiden vil takke ham for, at han tog sig stunder til det.«

Anders Linde-Laursen skriver i sin bog om Hugo Matthiessen (1989): «Med hans hang til det idylliske kan det ikke undre, at resultatet ofte fik et ganske charmerende præg – bindingsværkshuset ses som yndefulde dele af købstadens offentlige rum, ikke som måske utidssvarende, dårlige og usunde boliger». Netop på baggrund af Hugo Matthiessens helt klare arkitekturhistorisk inspirerede og idylliserende motivvalg, ville det have været spændende at få en smagsprøve på de billeder, som den før omtalte

lokale fotograf havde fra sine forgængere, – især da en del af dem befinder sig på museet i Svendborg – og på denne måde få kontrasteret den indlevede lokale beskuer med Nationalmuseets mere nøgterne registrering.

Der er glimrende kort – flere end vi finder i de øvrige bøger i serien – der viser Svendborgs og Troenses udvikling fra henholdsvis 1863 og 1810 til 1995, men jeg savner nu et kort, der viser placeringen af de bygninger, der er fotograferet. I flere af de øvrige Hugo Matthiessen-bøger findes et sådant kort, og der er ingen tvivl om at det øger anvendeligheden af bogen. Henrik Jansen guider os kyndigt igennem Hugo Matthiessens Svendborg og Troense, og det mærkes med al tydelighed, at han kender sin by – også den, der kun kan ses gennem gamle fotos. Teksterne til de enkelte billeder er dækkende omend knappe, og bogens tekniske udførelse er fin. Henrik Jansen er sluppet godt fra sin Hugo Matthiessen-bog.

Skriftrækken *Hugo Matthiessens Danmark* sætter et værdigt minde over en af Nationalmuseets markante museumsinspektører. Den tilgængeliggør et stort fotografisk materiale, som især lokalt vil have stor betydning for forståelsen af købstædernes tidligere plan og bygningskultur. Hugo Matthiessen fortjener denne indsats, men hans format vil også kunne tåle at blive kontrasteret med lokale fotografer, der har været ude i samme ærinde som han selv – jeg er overbevist om at Hugo Matthiessens billeder vil vinde ved det.

Peter Blumensaadt

*Dronningens og Øfolkets dragter.* Svendborg og Omegns Museums skrifter, bd. 40, 1998, 78 s., ill., 88 kr.

Denne bog er blevet til i forbindelse med en udstilling omhandlende dragter og dragtdele fra Ærøskøbing, Marstal, Rudkøbing, Faaborg, Tåsinge Folkemindesamling og Svendborg og Omegns Museum. Foruden dragter og dragtdele omfattede udstillingen også trykklodser til blåtryk samt Dronning Margrethes Rømodragt.

Der indledes med en billedrække, der viser Dronningens dragter, båret af Hendes Majestæt ved rejser til Grønland, Færøerne, samt Dronningen i sin Rømodragt. Det første afsnit er da også en gennemgang af dronningens dragt og fortællingen om dens tilblivelse. Derefter følger tre spændende artikler om forskellige temaer og dragtdele.

Mette Havsteen-Mikkelsen skriver om folketøj på Ærø. Her hører man både om Ærø's historie og om dragtskikken. Spændende er den væsentlige »detalje« om, hvordan man selv på en mindre ø har kunnet se forskel på, hvorfra på

øen kvinderne kom pga. en forskellig udformning af deres hovedtøj. Da bindingen af et hovedtøj ikke kan udlæses af en bevaret dragtdel, har tegninger været en hjælp til at vise forskellene.

Elly Kølln giver en god redegørelse for kniplingernes historie og udviklingen fra håndsvede kniplinger i renæssancen til de danske tønderkniplinger samt erstatningen for kniplingerne fremstillet på bobinetmaskine fra 1800-tallets begyndelse, eller som tyllstrækning, frem til »forfaldet«, de rent maskinlavede blonder. Spændende er det at læse i den korte artikel, hvordan kendskabet til kniplingsfremstillingen blev spredt gennem »indsmugling« af kniplersker fra Italien til Frankrig og senere gennem det nautiske edikt, der betød udvandring af 200.000 huegenotter fra Frankrig, hvoraf mange var knyttet til knipleindustrien. Fra dem udviklede f. eks. Brüsselerkniplingerne sig.

Den sidste artikel handler om kattuntryk og er skrevet af Vibeke Agger, der også i en kortfattet form formår at fortælle om denne tekniks udvikling. Resten af bogen er et smukt katalog med mange farveillustrationer forfattet af Inga Erichsen og Britta Johansen, der gennemgår de udstillede dragtdele med en tekst i kortfattet, men meget beskrivende registreringsprog.

En æstetisk smuk og spændende bog om de farverige egnsdragter.

Ena Hvidberg

*Niels Peter Stilling og Jens Johansen: Nordsjælland omkring år 1800. Akvareller af Jean-François de Jonquières, udgivet af Søllerød Museum i samarbejde med Helsingør Kommunes Museer og Hørsholm Egns Museum, 1998, 72 s., ill., 120 kr.*

Fra 1700-tallet har slotte, landsteder og tidlig industri været et særkende for Nordsjælland, ikke mindst for området nær Øresund. Meget kan som bekendt stadig ses in natura, men ellers er der jo kunstneres gengivelser. De fleste kommer hurtigt i tanker om guldaldermalernes dejlige malerier, mens de ældre topografiske billeder på papir er sværere at komme til, og en del er derfor mindre kendt. De kan være naive og fortegnede, men har tit stemning og rummer detaljer, som har stor betydning i historisk sammenhæng. Der er derfor grund til at glæde sig over, at Søllerød Museum for nylig har erhvervet en samling på mere end 50 akvareller (eller gouacher) fra ca. 1800. De stammer fra den fransk reformerte familie Jonquières, som efter en periode i Holland i 1798 slog sig ned i Danmark. Grundet fransk besættelse efter revolutionen

var forholdene også blevet vanskelige dér, og da der var familieskab med storkøbmanden Frédéric de Coninck, som ejede landstedet Dronninggård i Søllerød, blev det denne egne, man udvalgte til en ny tilværelse. Familien, der fra Holland var veluddannet og velstående, købte i 1798 landsted med avlsgård på egnen (Folehavegård), og i tiden herefter rejste man åbenbart omkring i det nye land og fastholdt indtryk af de frodige herligheder. Tegning hørte med til dannelsen, og produkterne var som i dette tilfælde nok primært til privat fornøjelse. Det menes, at det er Jean-François de Jonquières (1775-1820), der har udført billederne, men måske med assistance af andre ved færdigørelsen (stedangivelser og sirlige blækrammer). Samlingen er dugfrisk i farverne, da den nok har været kendt, men i familiens eje og opbevaret beskyttet mod lys.

I 1998-99 kan billederne ses udstillet på museerne i Søllerød, Hørsholm og Helsingør. I forbindelse med disse udstillinger er denne prægtige bog udgivet, i stort format. Den er tænkt som mere end udstillingskatalog, og måske er det derfor, at man har placeret de egentlige katalogoplysninger til sidst, mens de meget smukt producerede billeder – alle i farver og på tonet godt papir – fylder de første godt 50 sider. De akvareller, som regnes for færdige, er gengivet i fuld størrelse (dvs. ca. 17 x 15 cm), skitserne er i halv størrelse. Stilen er den typiske for det romantiske prospekt med en tydelig markeret forgrund ved en høj, træer eller gærder, bag hvilke landskabet åbner sig med præsentable bygninger, bløde bakker, vandløb, køer og malkepigier som staffage. Ved at følge billederne kan man umiddelbart begive sig ud på en romantisk rejse fra Hørsholm til Helsingør med afstikkere ind i landet og videre op langs nordkysten.

Det umiddelbart indbydende ved bogen er sikret ved at bringe alle billederne med kommentarer forrest, men efter min mening får man mere ud af den, hvis man læser de små kapitler bagi bogen først. Her sættes nemlig kunstneren, familien og billederne ind i tid og rum, og et godt afsnit om den florissante handelsperiode, højkonjunkturen i slutningen af 1700-tallet, anskueliggør de økonomiske og kulturelle forudsætninger for de landskabelige herligheder, som disse akvareller gør charmerende reklame for. Et udsnit af Videnskabernes Selskabs kort fra 1768 og et kort med markering af de steder, hvor Jonquières har været aktiv med papir, pen og farver, afrunder indtrykket af en æstetisk og nyttig publikation, der virkelig rækker udover udstillingerne, og som vil give illustrationsideer til nye værker om perioden.

Margit Mogensen

*På sporet 1847-1997. Jernbanerne, DSB og samfundet. Poul Thestrup: Dampen binder Danmark sammen, bd. 1 (til 1914), Steen Ousager: Krige og fornyelse, bd. 2 (1914-1950) og Hans Chr. Johansen: Jernbanerne i bilismens skygge, bd. 3 (1950-1997), Odense, Jernbanemuseet, 1997, 1194 s., ill. 995 kr.*

Bortset fra kongehuset findes der næppe et historisk emne i Danmark, der er så grundigt beskrevet som vore jernbaner. Og selv kongehuset har endnu ikke fået tildelt en så fornem bog som det her foreliggende storværk om Danmarks jernbaner fra »tidernes morgen« til i dag.

Der er mange gode grunde til den overvældende interesse for jernbanernes historie. Først og fremmest er banerne indbegrebet af den nye tid – teknisk, økonomisk og politisk. Men æstetikken, skønheden må også tilskrives en betydelig rolle. Det er så smukt, dette kraftfulde, nærmest potente, røgdampende lokomotiv. Og til jernskinnerne og damplokomotivet knyttes en hel række andre herlige konstruktioner fra ingeniørernes elegante, smukt svungne jernbanebroer til plakatkunstnernes vidunderlige plakater. Endelig er det elementært at pege på jernbanernes betydning for landskabsbilledet, hvor en sammenligning mellem en 2 x 3-sporet motorvej og en skinnebelagt jernbanestrækning vel altid vil falde ud til sidstnævntes fordel.

Man må med det samme fastslå, at *På sporet* fremstår som en overdådig præsentation af den fotografiske og kunstneriske udfoldelse, som jernbanerne har afstedkommet. Tre-bindsværket er et sandt overflødighedshorn af billedmæssig dokumentation. Hvad plakatkunsten angår, viser det rigt illustrerede storværk, at næppe nogen anden erhvervsgren har gjort så meget ud af design og kunstnerisk udtryk – og med så lykkelige resultater.

Bogværket er blevet til på den afdøde historiker Tage Kaarsteds initiativ. Med sædvanlig målrettet fremsynethed foreslog Kaarsted allerede i 1991, at DSB markerede 150-jubilæet for åbningen af Danmarks første jernbane, København-Roskilde i 1847. Forslaget medførte, at DSB i perioden 1993-1997 afsatte midler til udgivelse af det foreliggende værk i Jernbanemuseets regi. Og lykkeligvis har DSB og den nedsatte redaktionskomité lagt vægt på, at værket skulle omhandle jernbanehistorien som helhed og ikke kun etatshistorien. Det store værk er et resultat af en imponerende forskningsindsats af tre flittige odenseanske historikere. Projektets seriøsitet understreges af de tre foto-portætter af forfatterne på smudsbindets bagside. Det er skam alvor det her, synes de at sige, og de tre

herrer har bestemt skrevet et dybtgående værk om vore jernbaner. Alene litteraturlisten, som stort set kun omfatter danske værker, optager 45 sider i to spalter eller i alt omkring 2.760 jernbanehistoriske værker. Det understreger den overvældende interesse for jernbanerne i Danmark. Nu afdøde jernbaneentusiaster som f.eks. politimester Birger Wilcke og frimærkehandler Peer Thomassen er repræsenteret i litteraturlisten med henholdsvis 39 og 41 bøger om Danmarks jernbaner.

Ifølge forordet er bogens hovedtema samspillet mellem samfundet og jernbanerne. Det er jo en både smuk og rigtig tanke, der desværre straks begrænses af storværkets gennemgående problemstilling, som er formuleret på følgende måde: »I hvilke perioder, om overhovedet nogen, [har] de danske jernbaner direkte kunnet forrentet den investerede kapital«. Bogens slutord besvarer dette spørgsmål entydigt, men også uendeligt perspektivløst: Nej, det har ikke kunnet betale sig, idet »Jernbanerne som helhed har været en underskudsforretning gennem næsten hele deres levetid«. Hvilken betydning banerne så har haft ligger underforstået i, at man trods alt kan skrive 1.194 sider om dansk jernbanehistorie.

Der er således grund til at se lidt nærmere på bogens opbygning. Bind 1 er skrevet af Jernbanemuseets leder Poul Thestrup. Det 480-sider store bind dækker perioden frem til 1914. Bindet er opdelt i fem hovedkapitler. Første kapitel skildrer baggrunden: Dampmaskinen og de første dampdrevne vogne frem til George Stephensons lokomotiver. Ad søvejen med Danmarks første dampskib *Caledonia* nærmer vi os Danmark. Rigtignok bliver vor første jernbane anlagt i Tyskland: Kiel-Altona-banen i hertugdømmet Holsten blev åbnet i 1844 under det officielle navn *Kong Christian den Ottendes Østersø Jernbane*. Dette faktum har dog ikke forhindret, at det er jernbanen København-Roskilde fra 1847, der altid – og altså også i denne bog – fejres som begyndelsen på Danmarks jernbanehistorie. At banen tilmed var et privat aktieselskabsanliggende, som først blev overtaget af staten i 1867 handler bogens andet kapitel om. I dette kapitel redegøres grundigt for udviklingen af det tidlige jernbanenet og især det grundliggende spørgsmål om privatbaner kontra offentlig jernbanedrift. I tredje kapitel beskrives statsmagtens overtagelse af jernbanedriften på hovedbanenettet og udbygningen af det landsdækkende jernbanenet i et tæt samspil mellem offentlige og private interesser i perioden 1868-1880. Tiden frem til 1894 behandles i kapitel 4. Der er tale om en stilstandsperiode med relativt få nye baneanlæg. I 1885 blev statsbanerne sammensluttet under fælles ledelse med N.H. Holst som første generaldirektør for De Danske Statsbaner.

Under den sigende overskrift *Bane til hvermands dør* handler bogens sidste kapitel om udbygningen af nettet i højkonjunkturperioden 1895-1914. Periodens store jernbanebyggeri tog sigte på, at hele landet skulle dækkes af jernbaner. Det var privatbanernes blomstringstid: I henhold til jernbanelove 1894 og 1908 blev nye private baner anlagt overalt i landet med betydelig statsstøtte. De fleste af denne periodes jernbaner er siden blevet nedlagt. Perioden er karakteristisk ved den evigt tilbagevendende problemstilling i Danmark: Østdanmarks »dårlige samvittighed« over for det økonomiske svage Vestdanmark. Man kan sige, at banerne blev anvendt som egnsudvikling, længe før man officielt opfandt begrebet.

Jernbanernes politisk-økonomiske historie samt udviklingen af materiellet fra de første primitive jernbanevogne til de imponerende ekspreslokomotiver indtager naturligt nok hovedrollen i Poul Thestrups første bind. Mere stedmoderligt behandles jernbanernes kulturhistoriske, kunstneriske og arkitektoniske betydning. Stationsbyerne og stationsarkitekturen samt emner som design og formgivning vies kun få sider. Det kan man dog næppe bebrejde forfatteren, og det enestående og mangfoldige billedmateriale kompenserer i nogen grad for savnet af en redegørelse for jernbanernes socio-kulturelle betydning og de af banerne afledte samfundsmæssige impulser.

Bind 2 er skrevet af historikeren Steen Ousager, der skriver i et godt og klart sprog og ind imellem evner at distancere sig fra det politisk-økonomiske tyngdepunkt, der har været værketets hovedsigte. *Krige og fornyelse* er titlen på bind 2, der omfatter perioden fra 1914 til 1950. Ved udbruddet af første verdenskrig var banenettet med ganske få undtagelser fuldt udbygget. Periodens hovedproblem er den opdukkelige konkurrence fra andre transportformer og hermed hovedspørgsmålet om varetagelsen af jernbanedriften som forretning. Værketets fem kapitler omfatter følgende: Jernbanevæsenets struktur og kravet om modernisering omk. 1914 (kap. 1). Banerne under 1. verdenskrig, nye projekter og krigskonjunktur (kap. 2). Jernbanerne i mellemkrigstiden, hvor den stigende konkurrence fra omnibusser og lastbiler bragte banerne i defensiven (kap. 3). Under generaldirektør Peter Knutzens ledelse i trediveerne gennemgik DSB en større modernisering, der atter bragte jernbanerne i offensiven i kampen om kunderne fra såvel erhvervslivet som den private passagertransport. Motorisering, anlægsarbejder, herunder de nye broer og DSBs anvendelse af rutebiler og lastvogne medvirkede altsammen til at banerne ved udbruddet af anden verdenskrig stod relativt stærkt (kap. 4). Bogens sidste kapitel handler om banerne under besættelsen, hvor man – ganske som i andre dele af det danske

samfund – hurtigt tilpassede sig de nye krigsvilkår, og dygtigt forstod at udnytte mulighederne. Bogen afsluttes som rimeligt er med en diskussion af retsoprøret, hvor generaldirektør Peter Knutzen var en af de embedsmænd, der betalte prisen for de danske politikeres feje politik under besættelsen. Samtidig oplevede jernbanerne den sidste opblomstring i de første fredsår, hvor bilismen endnu var hæmmet af benzinmangel og krigsrestriktioner.

I 3. bind *Jernbanerne i bilismens skygge* vendes tilbage til det politisk-økonomiske udgangspunkt. Hovedsagen er, som titlen antyder, »kampen« mellem jernbanerne og bilerne. Jernbanedriftens stagnering og nedlæggelsen af en lang række banelinier modsvares af rutebiler, lastbiler og privatbilismens vækst i 1950'erne og 60'erne. I det første kapitel redegøres for 1950'ernes trafikpolitik og transportudvikling. Dernæst kapitel 2, der handler om jernbanedriften i vækstsamfundet og i kapitel 3 om færger og broer i det moderne samfund. Kapitel 4 drejer sig om DSBs øvrige blomstrende virksomhed som rutebilejer, rederi, rejsearrangør og restauratør. Et grundigt kapitel 5 er koncentreret om statsinstitutionen DSBs organisation, personale og økonomi, og endelig afsluttes med en redegørelse for samfundsudviklingen set i jernbaneperspektiv. Har det moderne samfund på vej mod et nyt årtusinde brug for jernbaner? Svaret er ikke entydigt, og forfatteren lader svaret blæse i vinden.

Forfatteren, Hans Chr. Johansen, der er professor i økonomisk historie ved Odense Universitet, udmærker sig som den registrerende historiker, der nøgternt redegør for den udvikling, vi kan aflæse i Danmarks Statistiks årlige redegørelser for jernbanedriften. Den ualmindeligt tamme og vattede afslutning på storværket understreger i realiteten problemet. Økonomen Hans Chr. Johansen har ikke ønsket at indgå i den mere dybtgående debat om jernbanernes betydning for samfundet som helhed. Forfatteren erkender selv dette. Først fastslås, som tidligere nævnt, at jernbanerne gennemgående har været en underskudsforretning. Men derefter fremhæves, at jernbanerne *formodentligt* bør vurderes bredere i lyset af deres »samfundsmæssige nyttevirkning«. Desværre undlader forfatteren denne vurdering. Storværket dokumenterer dog i sig selv, at banernes samfundsmæssige og kulturhistoriske betydning ikke bør undervurderes. Men eftersom den økonomiske side af sagen har fået tildelt hovedrollen i dette værk, så undlades diskussionen om banernes overordnede samfundsmæssige betydning. Med forordet in mente er det nok værketets største svaghed, at samspillet mellem *jernbaner* og *samfund* bliver underordnet den liberalistiske grundholdnings interesse i banernes afkast og forrentning.

I så henseende er det lidt ærgeligt at se, hvordan jernbanernes betydning for kunst og design

er blevet nedprioriteret til trods for, at værket bringer et utal af fremragende illustrationer af DSBs plakatkunst og en lang række fotos af stationsbygninger, hvis fremragende murstensarkitektur står som indbegrebet af det bedste i dansk arkitektur siden slutningen af forrige århundrede. Det er næsten som om forfatterne med det storartede billedmateriale har følt, at de har redegjort for statsbanernes arkitektur og kunsthistorie. Og det er desværre karakteristisk for værket, at statsbanernes første arkitekt N.P.C. Holsøe (1826-1895) kun omtales i en bisætning som den da næsten blinde arkitekt, der tegnede Helsingør Station i sin pragtfulde nyrenæssance. Dette til trods for at Holsøe stod bag alle tidlige danske stationsbygninger. Hans afløser Heinrich Wenck får en noget mere fyldig omtale, uden man kan påstå, at denne fremragende arkitekt, hvis stationsbygninger havde betydning langt uden for jernbanernes kredse tildeles en rolle som fortjent. Helt galt – og betegnende for det svage bind 3 – er det, at statsbanernes sidste store arkitekt Jens Nielsen (1937-1992) overhovedet ikke omtales. Som designchef løftede Jens Nielsen De Danske Statsbaner op til verdensberømmelse for design og funktionalisme.

Med sin vægt på den driftøkonomiske side af sagen har værket en række andre indbyggede svagheder. »Jernbane-freaks« vil formodentlig savne noget mere om køreplaner, billet- og takstsystemer. Det er som bekendt ikke helt let at være bruger af de offentlige transportmidler i dag, og man kunne godt tænke sig mere dybtgående overvejelser over de tanker, der ligger til grund for HT-systemet for hele landet.

Bogværket gengiver en række af periodens store jernbanemalerier. Derimod er jernbanerne i skønlitteraturen blevet fuldstændig ignoreret. Med forfatternes nøgterne økonomisk-registrerende udgangspunkt indebærer det også, at *stationen* som mødested, selskabeligt samlingspunkt og centrum i de nye byer, stationsbyerne, stort set lades uomtalt. Lad være at hovedværker i dansk litteratur som Herman Bangs *Ved Vejen* (1886) og Emil Bønnelyckes *Lokomotivet* (1933), ikke berøres, men det betyder trods alt, at historikernes vision om at skildre jernbanerne og samfundet i hovedsagen bliver til en skildding af jernbanernes økonomiske historie.

Jernbaner er fotogene og taknemligt stof for historiske mennesker. De fortjener – som i dette smukke tre-bindsværk – at blive behandlet med respekt, men jernbanerne er mere og andet en tør statistik og økonomi. De er udtryk for det bedste i vort moderne samfund: Jernbanerne er og bliver fornemme repræsentater for det nødvendige samspil mellem teknik, kultur og økonomi.

Niels Peter Stilling

## Helga Dragsted: *Med Sygeplejen rundt i verden*, Esbjerg Byhistoriske Arkiv, 1998, 144 s. 178 kr.

Hvorfor er denne historie interessant for andre end forfatterens nærmeste, var min første tanke, da jeg modtog bogen. Efter nærmere læsning må jeg sige, at det er værd at bruge lidt tid på denne erindringsbog, som især bliver interessant, hvis den læses som kvindehistorie. Erindringsbøger kan meget let blive mere private end offentlige, og er kun vedkommende for andre, hvis de indeholder nye og anderledes perspektiver. Styrken i erindringslitteratur er, at den gør usynlige borgers historie synlig, og flere erindringsbøger fra samme tidsperiode kan tilsammen give et nuanceret billede af livet.

*Med Sygeplejen rundt i verden* følger alderens kronologi, begyndende med barndomshjem og opvækst. Afsnittet er nødvendig baggrund for at forstå forfatterens senere liv. Hun voksede op i Salling som landmandsdatter i en stor børneflokk og var ti år, da faderen døde. Denne situation gav hende indsigt i de sociale konsekvenser for familien, fordi moderens eneste mulighed for at forsørge sine børn, blev et nyt og ulykkeligt ægteskab med en yngre landmand, som drev gården. Som ung gennemgik forfatteren langvarige infektionssygdomme, som muligvis inspirerede hende til at blive sygeplejerske. Livet som sygeplejerske var meget aktivt, og forfatterens samfundsansvar sås i hendes deltagelse i modstandsbevægelsen, og valg af arbejdsområder efter krigen, hvor hun arbejdede som sygeplejerske i flygtningelejre forskellige steder i Europa. Drivkraften i arbejdet var eventyrlyst (udlængsel) samt ønsket om at være noget for andre. Et klassisk argument for at vælge sygeplejen også i dag.

Hun blev kendt med og kendt for sit internationale sygeplejerskearbejde, og det var især arbejdet med børn, der fik hende til at vælge videreuddannelse til sundhedsplejerske. Hun blev skolesundhedsplejerske i Esbjerg, og beskrivelsen af dette arbejde bærer præg af solid menneskelig og faglig erfaring og kærlighed til børnene. I denne stilling havde forfatteren flere perioder med orlov for at udføre internationalt hjælpearbejde. Et arbejde, der har ført forfatteren til både Indien og Afrika i politiske urolige tider, hvor andre foretrak at blive hjemme. Dog havde hun i den sidste internationale arbejdsopgave mest lyst til at sige nej, men følte et ansvar for at udføre arbejdet, og så gjorde hun det naturligvis. Havde hun svært ved at sige nej – eller var det forfatterens ansvarsfølelse overfor verdens svageste, hun ikke kunne sige nej til? Erindringer inddrager også noget af det private liv, som i bogen har den funktion, at det sætter forfatterens kvindelige arbejdsliv i perspektiv. På mig

virker det, som forfatteren har stræbt meget efter at kunne klare sig selv- skabe egen tryghed – en tryghed hun ikke havde lyst til at sætte over styr i et ægteskab, selv om der var tilbud nok. Forfatteren viser, hvordan en kvinde i en periode i Danmark, hvor kvinder helst skulle gifte sig og få sunde og raske børn, kunne leve et selvstændigt, frit og særdeles indholdsrigt liv, hvor både samfundsansvar og forpligtelse blev varetaget.

Min eneste anke mod bogen er den sproglige fremstilling, for den lover læseren mere end den kan holde, eller sagt på en anden måde, erindringer fremstilles i små fortællinger, som ikke alle har en afslutning, derfor må læseren selv gætte sig til noget af forfatterens historie.

Bente Sigvaldsen

*Verner Bruhn, under medvirken af Hans Kelstrup: Det skæve træ. Træk af ungdomsforeningernes og gymnastikforeningernes historie efter 1945, udgivet af Danske Gymnastik og Idrætsforeninger, 1997, 413 s., ill., 435 kr.*

Dansk idræts historie er en relativt ny disciplin, som eksisterer under lidt besynderlige forhold. Den dyrkes af en mindre gruppe entusiaster, og har efterhånden tilkæmpet sig en plads i dansk kulturhistorie, men er underligt upåagtet af den bredere offentlighed. Når dette forhold kan betegnes som besynderligt, så skyldes det, at snart sagt enhver dansker på et tidspunkt i livet har været aktiv i en idrætsforening, for ikke at tale om den betydelige del af befolkningen, som aktuelt er medlemmer af en forening. Man turde således mene, at der ville være et stort publikum til den idrætshistoriske litteratur. Det er imidlertid ikke tilfældet. Sagen er formodentlig den, at de, der er interesseret i idræt, som hovedregel ikke er interesseret i historie, og omvendt. Men skønt netop idrættens publikum kan siges at svigte idræts historien, så produceres der fortsat idræts historie af høj kvalitet.

*Det skæve træ* hører til denne gruppe. Titlen er hentet fra Kant. Det er et par erfarne forfattere, der har skrevet den 413 sider store bog: Verner Bruhn, der på mange måder ryddede vejen med *Plint og talerstol*, 1979, og Hans Kelstrup, på én gang aktør i historien – som De danske Gymnastik- og Ungdomsforeningers repræsentant i Dansk Ungdoms Fællesråd (s. 348) – og en grundig indsamler af kilder. Bogen har sin baggrund i, at De danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger og senere Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger, på et tidspunkt bad Hans Kelstrup om at interviewe en række ledere fra ungdoms- og idrætsorganisationerne, således at disse menneskers erindringer blev bevarede. Dette arbejde

resulterede i interviews med omtrent 50 personer, der alle havde spillet en vigtig rolle i dansk idrætsliv, og på et tidspunkt opstod tanken om, at materialet burde gøres tilgængeligt for en større kreds. En udgivelse af interviewene ville blive for fragmentarisk, hvorfor man allierede sig med Verner Bruhn, der med udgangspunkt i Kelstrups materiale, sammen med foreningsarkiverne og supplerende kilder, påtog sig at give en mere sammenhængende skildring af de folkelige foreningers historie efter 1945. Resultatet blev den foreliggende bog, hvor det ikke er de enkelte idræts- og ungdomsforeningers historie der skildres, men landsorganisationernes, hvilket kort sagt vil sige en redegørelse for arbejdet i De danske Ungdomsforeninger, De danske Gymnastikforeninger og De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, herunder den udvikling der førte til, at de to første i 1965 blev slået sammen til De danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger, frem til 1992, hvor de folkelige landsforeninger blev samlet ved dannelsen af Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger, og tiden derefter.

Det er en grundig redegørelse, Bruhn og Kelstrup har skrevet. Indledningsvis gør man sig den prisværdige ulempe at definere begreberne idræt og sport, som – skønt de idag bruges i flæng – rummer fundamentale forskelle. Mens idræt havde sit særlige indhold ved at fastholde, at der var et højere mål med at dyrke legemsøvelser, nemlig at forme det hele menneske, var sport karakteriseret ved resultatorienteret rekordjageri (s.10-11). Og skønt også Bruhn og Kelstrup hævder, at der i dag ikke skelnes mellem begreberne, »selv om der sikkert stadig er nogle,« for hvem ordene rummer betydningsforskelle, så viser også den nyeste debat, at netop forskellen kan bringe sindene i kog, som forfatterne da også selv demonstrerer s. 326, med diskussion affødt af Olav Ballisagers provokerende påstand om, at der også på den folkelige gymnastiks område findes en elite, skabt af konkurrence.

I bogen kommer man tæt på historiens enkelte aktører, på forhandlinger og beslutningsprocesser, på livet i foreninger og bestyrelser, men idræts historien står ikke alene. Hvert kapitel indledes med en kort redegørelse for generelle, samfundsmæssige forhold, og for de elementer, der kendetegnede udviklingen i den givne periode, og hvilken effekt denne udvikling havde på det folkelige foreningsarbejde. I ekspresfart opulles udviklingen fra 1960'ernes hippiekultur til bz-bevægelsen (s. 196-198). Det er gjort ordknap, og alligevel sidder man som læser med indtryk af, at man har fået det hele med. Også med hensyn til bogens egentlige ærinde føler man sig på sikker grund. De mange stridigheder, som tilløbene til sammenlægningerne affødte, afdækkes grundigt og overbevisende. Der er

ikke det mindste spor af konfliktangst i *Det skæve træ*; nærmere har forfatterne sat sig for at trænge til bunds i enhver uoverensstemmelse, der måtte have betydning. Måske derfor føles det som lidt af et antiklimaks, forfatterne ufor-skyldt, når man på s. 381 når målet, stiftelsen af Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger, »*efter en debat så rolig som en altergang.*«

Bogen er rigt illustreret, måske lidt for rigt. Visse fotos er tilsyneladende blot til stede for at illustrere statistik eller tendens, som billedet af en Fergusontraktor s. 26, eller dilettantforestillingen s. 61. Billedet af en finsk krigskirkegård s. 41 er decideret overflødig, hvilket eksempelvis også gælder den læsende ungersvend s. 270, og de badende børn s. 296. Desuden er der irriterende mangelfuld datering og stedsangivelse ved adskillige fotos. Billedfortegnelsen s. 404-405 hjælper ikke i den sammenhæng. Oversigten over litteratur og kilder er ukomplet, men dog udarbejdet, idet man gøres opmærksom på, at der findes manuskripter med komplette kildehenvisninger i Danske Gymnastik- og Idrætsforeningers arkiv i Vingsted og i De folkelige bevægelses Bibliotek og Arkiv i Ollerup. Hvorfor man i bogen har udeladt en allerede udarbejdet, komplet kildefortegnelse får stå hen i det uvisse, når man dog har gjort sig den ulejlighed at bringe et register, og iøvrigt sender den store bog på gaden med fem blanke ark til slut. Den litteraturliste, der så er i bogen, er samlet for henholdsvis s. 7-190, og s. 191-395, angiveligt for at lette oversigten. Det gør den ikke. Listen har karakter af kommenteret bibliografi, i stil med *Gyldendals Danmarkshistorie »for universiteter,*« men mangler i forhold til denne den samlede, systematiske litteraturoversigt. Oversigten over utrykte kilder angiver organisationernes og enkelte personarkiver, men ikke en fortegnelse over Hans Kelstrups optagelser, der blot nævnes som en række interviews på bånd, placeret i Vingsted. Det var jo dog disse optagelser, der foranledigede bogen; en oversigt havde været relevant.

Disse anker må imidlertid ikke overskygge, at landsorganisationerne med denne bog har fået skrevet deres historie bedre og mere indgående, end nogen monografi om den enkelte organisation ville kunne give, ikke mindst fordi man her har kunnet holde organisationerne op mod hinanden og fremstille modsætningerne i foreningskultur i skarpe lys, således at det essentielle i de enkelte organisationer står klart. *Det skæve træ* tjener Verner Bruhn, Hans Kelstrup og udgiveren Danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger til ære; resultatet har været umagen værd. Den fornemt producerede bog vil, jf. indledningen til herværende anmeldelse, næppe kunne tjene sig selv ind igen. Men dansk idræts historie er blevet et væsentligt værk rigere.

Henrik Gjøde Nielsen

*Niels Hørlyck Jessen, Anders Myrthue, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red.): Landdistrikterne 1950-2050, Odense Universitetsforlag, 1998, 155 s., 175 kr.*

Det 14. Bebyggelsehistoriske symposium blev afholdt på Odense Universitet i 1995. Landdistrikterne efter 1970 var temaet, der blev behandlet både historisk etnologisk og nationaløkonomisk. Skal landdistrikterne være stedet for produktion, rekreation eller beboelse? Skal det være en bymæssig tankegang, der skal præge udviklingen eller en landbomæssig? Skal de være planlagte eller vilde?

Artiklerne er meget forskellige, både i deres emnevalg og deres tilgang. De spænder lige fra Svend Erik Larsens filosofiske artikel om bylandskaber i landdistrikterne, Erland Porsmoses historiske artikel om fritidslandskabet og Niels Karl Sørensens nationaløkonomiske betragtninger om landbrugets udvikling over case-studies af den historiske bebyggelsesudvikling på Fyn af Per Grau Møller, afviklingen af en husmandskoloni på Als af Gunnar Solvang og fremkomsten af forstaden Tarup – Pårup ved Odense af Johs. Nørregård Frandsen til mere ideologiske indlæg om landbrug, landskab og bygninger i fremtiden af Esben Hedegaard og Jørgen Primdal.

Niels Karl Sørensen redegør i sin artikel for, at landbruget står for 3% af økonomien i Danmark, udgør ca. 4 % af arbejdsstyrken, at kun 30% af de eksisterende stuehuse bebos af fuldtidsbønder (resten bebos af deltidsbønder eller folk, der 100% henter deres indkomst i byen) men at landbruget ikke desto mindre præger 63% af landskabet. At så få kan sætte deres præg på så meget, det må skabe et modsætningsforhold. Det leder næsten tanken hen på U-lande, hvor 4% af befolkningen meget vel kan eje over halvdelen af jorden. Men associationen holder ikke. I Danmark er det nærmest modsat. Det er de 4% der er under pres. Det er deres livsstil og livssyn og landskabsforståelse, der anføres af byen og dens måde at forstå verden på.

Udviklingen af denne byens logik og dens konsekvenser for resten – altså landdistrikterne, beskriver Svend Erik Larsen utroligt fængslende i sit indlæg om »Bylandskabet i landdistrikterne«. Han mener, at urbaniteten er et bestemmende grundvilkår over hele verden. Det er herfra det defineres, hvad landet skal bruges til, og hvor grænsen for de forskellige funktioner skal ligge. Byfolkene har ikke noget direkte forhold til produktionen/funktionen af landet, men bruger det som oplevelses- og illustrationsmateriale. Det være sig madpakketure i nærmeste skov eller oplevelsesrejser til fjerne tropeøer.

Han opstiller et modsætningsordpar til forstå-

else af de modstridende opfattelser af landskab/natur, som findes i den vestlige kultur. Den agrare opfattelse og den arkadiske, svarende til modsætningen mellem naturen, som det sted, hvor mennesket kan være produktivt – og naturen, som det sted, hvor mennesket kan reparere på de mentale og fysiske skader, som der rå byliv påfører, dvs. naturen som refugium. Han fortsætter modstillingen i ordpar som: god – ond, dum – smart, land – by. Han viser, hvordan disse opfattelser først i nyeste tid er blevet modsætninger. For Cicero var alt frembragt. Også det menneskeskabte var underlagt naturens love og dermed en del af naturen. Bearbejdning og dermed arbejde fremmedgjorte ikke mennesket fra naturen. Aristoteles mente, at alle ting havde sine steder (genius loci). Der var steder, som var bedst til byer, steder bedst til landbrug, steder til kontemplation (rekreation). Stedet var ikke vilkårligt, men nødvendigt.

Denne forestilling om, at alt har sin naturlige plads, bryder man i følge Svend Erik Larsen fuldstændig med i renæssancens natursyn, som er baseret på en mekanisk naturopfattelse og dermed på alment gældende love. Alle steder kan være lige gode. Mennesket kan gøre, hvad det vil, hvor det vil. Dyrke heden op, bosætte sig i kote minus 5 bag diger, bygge sommerhuse på den yderste pynt. Såvel det agrare som der arkadiske natursyn optræder i renæssancen, men begge perioder gøres naturen til genstand for den tilfældige, ikke-stedbundne menneskelige indgriben, et forhold, der også gælder for natursynet i oplysningstiden, i romantikken og i marxismen. Mennesket distancerer sig fra naturen gennem arbejde – bliver fremmedgjorte. Og så er det den planlagte natur kommer ind i billedet. Parken eller de genetablerede å-slyng. Her er alt kunstigt frembragt, men det ser ikke sådan ud. Her kan mennesket igen opleve »naturen«.

Genetableringer og fredninger er planlægning, hvor man ønsker at vise et fænomen, som ikke overlever af sig selv, fordi det ikke nødvendigvis er på sit naturlige sted. Der fredes, fordi man vil kunne bestemme, hvad det må ske og ikke må ske indenfor fredningens afgrænsning. Det er en ny grænsedragning. Før *kunne* der bygges, fiskes, dyrkes, jages, nu *skal* der, og skiftet sker, når stedet i sig selv ikke definerer grænsen for sine funktioner. Så skal der planlægges. Så er det legitimt at frede. Betydning nok kommer forfatteren slet ikke ind på den demokratiske tankegang, der også ligger bag fredning. Det skal ikke kun være pengenes magt, der afgør, hvad der skal ske, hvem der skal kunne færdes hvor, osv.

Svend Erik Larsen behandler ligesom Johs. Nørregaard Frandsen også den planlægningsmæssige modsætning, der ligger imellem Ebenezer Howards havebyer og Le Corbusiers bolig-

bjerge (megapoler), modsætningen mellem at brede beboelserne ud over hele det eftertragtede land eller samle dem og dermed holde den vilde natur vild. I det hele taget kan Svend Erik Larsens artikel læses som en nøgle til hele bogen. På den måde kommer Jørgens Primdals indlæg om »Landbruget og landskabet – aktuelle udviklingstendenser«, hvor han ønsker reguleringer hen hver peberet gror, og Esben Hedegaards artikel om »Landbrugets bygninger og landskab i fremtiden; et debatoplæg« til at fremstå som partsindlæg, der forsvarer den agrare opfattelse af landskabet og landbrugets produktionsbygninger, der hvor det fødeproducerende aspekt er vigtigst i en evt. afvejning af interessenmodsatninger.

Johs. Nørregaard Frandsen har skrevet en meget spændende gennemgang af udviklingen af en forstad, en soveby, en grænsesprænger, by-på-landet eller land-i-byen, alting og ingenting, total uplanlagt og overraskende for beslutningstagerne i 60'erne og 70'erne, sognerådsafmagt og entreprenørdorado. Han beskriver, hvordan folkevandringen til forstaden sker fra byen (1 million mennesker), mens kun 1/4 million flytter fra gård til andet bosted, f.eks. forstad. Det er altså byfolk, der bor i forstæder, og de gør det, fordi der bliver flere danskere i perioden (650.000), fordi de bliver rigere og får bil. Parcelhuset er drømmen om lys, luft og familiær privathed tæt ved naturen. Det gamle agerdyrkende folk stikker hovedet frem i huspynten: Vognhjul og hammeltræk på gulstængsavl bag ligusterhækken. Det er de samme idealer og drømme, der får folk til at anskaffe sig hus nummer to: Sommerhuset. Arbejdsliv og fritid skal adskilles, om det så kun bliver i weekenderne og ferierne, fordi der nu skal skaffes til afdrag på to huse.

Per Grau Møller viser med sit materiale, at der sker en selvforstærkende udvikling eller afvikling af landdistrikterne. I »T-et« mellem Middelfart og Nyborg og Svendborg med Odense som skæringspunkt sker udviklingen, der kommer arbejdspladserne, der låner realkreditinstitutionerne penge til byggeri. Planlægger man ikke arbejdspladser på landet, vil det blive affolket og overgå til rekreative formål. Man kan se, at den nuværende udvikling vil komme til at betyde at det fynske »T« bliver til én stor haveby og resten af Fyn bliver til det rekreativt definerede land, der sætter det urbane i relief og danner rammen om de rekreative aktiviteter, som Erland Porsmose omtaler i sin artikel om »Fritidslandskabet – det nye kulturlandskab«. Hans perspektiv for udviklingen er ganske klar. Danmark er én stor have med rekreative reservater. Herved bevares den gamle middelalderlige opdeling af landet i produktionssteder (her altså også beboelser) og herligheder. Herlighederne er nu lig med fritidslandskabet.



I beretningen om ændringerne i en husmandskoloni rejser Gunnar Solvang spørgsmålet om, hvorfor folk flytter til landet, når de ikke vil være landmænd? Deres sociale samvær er for ham at se kun overflade, alle husholdninger kunne fint klare sig alene. Han giver ikke noget svar. Men for mig at se, ligger noget af svaret i den enkle kendsgerning, at der er ledige beboelser på de tomme produktionsgårde, og de ligger på herlige steder, der ellers er uopnåelige for en ikke-landmand. Bilen er opfundet og vejene bygget, og i følge gældende ideologi skal alting skal kunne finde sted alle steder. Det være sig i landets yderste kartoffelrække eller ved det yderste badenæs. Vi har matrikuleret vort land, og hver

matrikel får i vores tid sit certifikat, sin bestemmelse, fordi vores form for civilisation ikke på anden vis kan organisere adfærd. Om vi kan gennem en sådan planlægning, vil tiden vise. By- og landzoneloven har i hvert tilfælde sat sine spor. Det åbne land er forblevet beboet som ved udskiftningen, hvor det stod tomt. Og frem kommer det gamle spørgsmål, som altid melder sig ved en fredning: Hvad er det for en tilstand, vi ønsker konserveret?

Artikelsamlingen er godt nok 3 år gammel ved udgivelsen, men den rejser vigtige spørgsmål for alle planlæggere, og den giver en bred vifte af synsvinkler og forklaringer.

*Kirsten Strandgaard*